

TDK DOLGOZAT

A lehetőségek korlátozottsága:

**Muriel Spark *The Prime of Miss Jean Brodie* c. regénye és
Mike Newell *Mona Lisa mosolya* c. filmjének
összehasonlítása**

Limited Possibilities:

**The Comparison of Muriel Spark's *The Prime of Miss Jean Brodie* and
Mike Newell's *Mona Lisa Smile***

Jelige: MissBrodie

2014

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés	1
2. A címek értelmezései	3
3. Narrációs technika, felépítés, műfaji meghatározás	4
4. A tanárok és az iskolák	6
5. Diákok	10
6. A politika és a háború hatásai	14
7. A szerelem és a szexualitás, női szerep	19
8. A művészet és az alternatív valóságok	21
9. A lojalitás és az árulás	24
10. A lehetőségek korlátozottsága	26
11. Összefoglalás	28
12. Rövidítésjegyzék	29

1. Bevezetés

Jelen tanulmányomban az 1961-ben megjelent *The Prime of Miss Jean Brodie*¹ című regényt vetem össze a 2003-as *Mona Lisa mosolya* című filmmel. Míg a regény az 1930-as, 40-es Skóciájában játszódik nagyrészt egy magániskolában, a film az 1950-es évek Amerikájának felső-középosztálybeli világát mutatja be a Wellesley Főiskolára fókuszálva.

Témaválasztásomat az motiválta, hogy mikor Spark regényét először olvastam, rögtön a már korábban többször látott *Mona Lisa mosolya* című film jutott eszembe a hasonló tematika kapcsán, és érdekesnek láttam megvizsgálni, hogy ezek a hasonlóságok milyen mértékűek, s mennyire tekinthető a két mű azonos sémán alapulónak a korszakbeli, illetve műfajbeli eltérések ellenére. Továbbá, a már említett hasonlóságok vizsgálata azért is fontos, mivel a film nagyobb közönséghez juttatta el ugyanazon vagy legalábbis hasonló témákat, kérdéseket, megmutatva, hogy a regény témái más korszakban, más kontextusban is érvényesek és relevánsak.

A regény először a 1961-ben a *The New Yorker* magazinban látott napvilágot, s a mai napig nagy népszerűségnek örvend, ahogyan McWilliam írja a regény bevezetésében, a fiatal olvasók is szívesen olvasnak „a tanárnők legnagyobbikáról”.² Spark bevallotta a saját iskolai tanulmányaiból merített ihletet, mikor megírta a regényt, Miss Jean Brodie-t is egy valós tanáráról, Christina Kay-ról és a diákokat is valós diáktársairól mintázta.³ 1966-ban a regény a színpadon is debütált, Jay Presson Allen alakította át drámává, 1969-ben pedig filmet készítettek a könyv alapján Ronald Neame rendezésében.

A regény középpontjában Miss Brodie áll, aki a Marcia Blaine lányiskolában tanít alsó tagozatos tanárnőként. Miss Brodie a tankönyvi tudás átadásánál fontosabbnak tartja saját tapasztalatait, nézeteit és kulturális ismereteit tanítását. Éppen különleges tanítási módszerei és nonkonformista gondolkodásmódja miatt kerül összetűzésbe más tanárokkal, és főleg az iskola igazgatónőjével, Miss Mackay-jel, aki a regény során végig Miss Brodie eltávolításán dolgozik. Miss Brodie pár általa összeválogatott diákból hozza létre Brodie csoportot [„Brodie set”], s a tagok – Monica, Jenny, Eunice, Mary, Rose és Sandy – életének alakulásában kiemelt szerepet kap tanárnőjük. Ám végül a Brodie csoport tagjai közül is a „crème de la crème” tagjának választott Sandy elárulja Miss Brodie-t, aki így elveszíti állását, és a tanárnő csupán élete végén kezdi el sejteni árulójának valós kilétét.

¹ A cím magyar fordításaként Bényei Tamás a *Brodie kisasszony fénycora* címet használja. BÉNYEI 2003, 369.

² MCWILLIAM 2000, v, saját fordítás.

³ BROOKER – SAA 2004, 1045.

A 2003-as *Mona Lisa mosolya* című filmet többször hasonlították a *The Prime of Miss Jean Brodie*-hoz, ám ezek az összehasonlítások nem mentek tovább annál, hogy megemlésték, ugyanazt a hagyományt követi a két mű,⁴ hasonló karaktereket jelenítve meg (liberális gondolkodású tanár, okos diákok klikkje).⁵ Azonban eddig még nem találtam olyan tanulmányt vagy cikket, amely ennél tovább menne, és mélyebb hasonlóságokat keresne a regény és a *Mona Lisa mosolya* című film között. Úgy vélem, érdemes tüzetesebben is megvizsgálni e két mű viszonyát, hiszen az időbeli és helyszínbeli, illetve műfajbeli eltérések ellenére a két mű fő témái nagyon hasonlóak.

A *Mona Lisa mosolya* című film középpontjában Miss Watson, a Wellesley Főiskolára érkező frissen diplomázott művészettörténet tanárnő áll, aki nyugati partról hozott újító hozzáállásával és modern nézeteivel felkavarja a konzervatív értékeket képviselő iskolát. A film során több évfolyamtárs és barátnő – Betty, Joan, Giselle, Connie – életének történeteit ismerhetjük meg az 1953-54-es tanévben. Képet kapunk az 50-es évek kultúrájáról, a kor nemi szerepeiről és sztereotípiáiról, ám mindezek megkérdőjeleződnek a film során. Miss Watson nagy hatással van a diákjaira, de a főiskolán tapasztaltak a tanárnő gondolkodásmódját is alakítják. A tanév végén a tanárnőnek távoznia kell, mert újító nézőpontja összeegyeztethetetlennek tűnik az iskola szigorú írott és íratlan szabályrendszerével.

A két mű fő témái véleményem szerint a következők: a politika (megjelenése az oktatásban), a háború hatásai, a szerelem és a szexualitás, a művészet, a lojalitás és az árulás, a tanár és az iskola közötti konfliktus, a tanár-diák kapcsolat jelentősége, és mindezeket átfonja a szabad választás lehetőségének kérdésköre. Mindenképpen érdemesnek látom megvizsgálni, hogy a hasonló tematika milyen különbségekkel jelenik meg a két műben. Továbbá úgy vélem, hogy a két mű főbb szereplői is sok tekintetben megfeleltethetők egymásnak.

A tanulmány első részében a film és a regény címét, narrációs technikáját, felépítését vizsgálom, majd áttérek a művek fontosabb tanár- és diákszereplőinek elemzésére és összehasonlítására, mellyel kapcsolatban a tanár-diák kapcsolat jelentőségéről, a tanár és az iskola közötti konfliktusról is szólok, míg a továbbiakban a már említett témák megjelenését vizsgálom a két műben.

⁴ MANNING 2004. Manning szerint továbbá a *Goodbye Mr Chips*, *Mr Holland's Opus* és a *Holt költők társasága* tartozik ebbe a hagyományba, ez utóbbi filmhez többször is hasonlították a *Mona Lisa mosolyát*. Tanulmányomban azért a *The Prime of Miss Jean Brodie* regényt és a *Mona Lisa mosolya* filmet állítom egymás mellé, mert kifejezetten az eltérő műfajú női iskolákban, női főszereplőkkel játszódó művek hasonlóságait és különbségeit szerettem volna megvizsgálni.

⁵ MACAULAY.

2. A címek értelmezései

A két mű címe már sokban meghatározza az értelmezést, hiszen úgy tűnhet, hogy mind a *The Prime of Miss Jean Brodie*, mind a *Mona Lisa mosolya* cím a két tanárnőt helyezi a figyelem középpontjába, hiszen a regény címe a tanárnő nevét, a film címe – amelynek másfajta értelmezéséről is szólok – Miss Watson becenevét idézi, holott ők nem feltétlenül tekinthetők a művek egyedüli főszereplőinek. Hodgkins kiemeli, hogy Miss Brodie-t mindig csak kívülről látjuk, vagy a diákjai vagy a nagyvilág által⁶, így úgy vélem, hogy a regény fő fókuszának nem is a tanárnő tekinthető, hanem a tanárnő hatása az őt körülvevő emberekre, hiszen még Miss Brodie halála után is az árulásról spekuláló diákok későbbi életéről kap képet az olvasó. Továbbá sosem látjuk Miss Brodie-t diákjai nélkül, csak spekulációkat, pletykákat és természetesen általa elmesélt történeteket olvashatunk a Brodie csoport vezetőjének magánéletéről.

A *Mona Lisa mosolya* cím azonban nem csupán Miss Watsonra utalhat – akire Dunbar aggatja a Mona Lisa becenevet – hanem a filmben több síkon is megjelenő Mona Lisa festményre is, illetve a festményen megjelenő mosolytípusra. A filmben talán egyértelműbb Miss Watson főszereplői helyzete, hiszen a film nagyrészt olyan eseményeket mutat be, amelyeken a tanárnő is részt vett, ám a diákok és a tanárnő magánélete is megjelenik, mintegy azonos fontosságuként beállítva a két történetszálat. Ez azt jelzi, hogy míg a regényben a lányok élete helyeződik a középpontba, Miss Brodie pedig inkább az életüket meghatározó figuraként, nem pedig – hagyományos értelemben vett – főszereplőként van jelen, addig a filmben mind a diáklányok, mind a tanárnő főszereplőknek tekinthetők. Továbbá a filmben nem csupán a tanárnő diákokra gyakorolt hatását ismerhetjük meg, de a diákok is hatással vannak a tanárnő életére végig a film folyamán, míg a regényben csak Sandy árulása után lesz egyértelmű ez a hatás.

A *Prime of Miss Jean Brodie* cím a tanárnő által használt „prime” (fénykor/virágkor) kifejezést helyezi a középpontba, és jelzi Brodie hajadon mivoltát, amely a regényben kiemelt szerepet kap. Továbbá Carruthers megemlíti, hogy a „prime” szó használata során ugyanazt a hibát követi el Brodie, amelyért többször rászól a diákjaira, mégpedig a melléknév főnévként való használatát.⁷ Miss Brodie nézetei sokszor ellentmondanak egymásnak, ahogyan ebben az esetben is, továbbá saját kiválasztottság-tudatát mutatja, hogy esetében nem tartja hibának a

⁶ HODGKINS 2008, 524.

⁷ CARRUTHERS 2008, 498.

szó más szófajként való használatát, illetve egyszerre mutatja azt is, hogy Miss Brodie is tévedhet, amit a regény cselekménye is bizonyít.

3. Narrációs technika, felépítés, műfaji meghatározás

Hodgkins szerint Spark úgy írta meg a *The Prime of Miss Jean Brodie*-t, mint egy „komplex, szabad függő beszédű vallomást”, továbbá kiemeli a regény struktúrájának kísérletiségét. Úgy véli a regény összetett idősíkjaival az ironikus morális komplexitást hangsúlyozza.⁸ A folyamatosan váltakozó idősíkokban játszódó epizódok, melyek az 1930-as évektől az 40-es évekig terjednek, egyszerre üzenik a kálvinizmus determinizmusát és annak tagadását, hiszen minden a már ismert cselekmények felé halad, ám sokszor ellentmondanak az események a mű során Miss Brodie által a lányok jövőjéről tett kijelentéseknek.

Brown úgy véli „nehéz, talán lehetetlen” rekonstruálni a narrátor kilétét. Szerinte a narrátor többet tud, mint a karakterek, s a narrátor értékeléseiben, értelmezéseiben látja a narrátor autoritásának bizonyítását.⁹ A Genette-i terminológia alapján a narrátort egyszerre heterodiegetikusnak és extradiegetikusnak tartja. A narráció különbségei és a narrátor tudásának limitáltsága miatt megbízhatatlan narrátornak is nevezhetjük, írja Brown, s ez Spark azon kijelentését támasztja alá, hogy a narrátorok a műveiben a szereplők közül kerülnek ki, akik tehát nem tévedhetetlenek.¹⁰ Úgy gondolom, hogy bár a narrátor ténylegesen többet tud, mint a karakterek gyermeki énje, ám a 40-es évek idősíkjaibanak karaktereinél nem, így akár Sandy felnőtt énje lehet a narrátor, - aki önmagáról is egyes szám harmadik személyű, múlt idejű megnyilatkozásokban beszél, egy akár vallási okokból megírt vallomásban - hiszen legtöbbször az általa átélt, vagy ismert eseményekről értesülünk első kézből.

A film sokkal egyszerűbb technikát használ a történet bemutatására, a történet lineárisan, progresszívan halad előre, csupán a mű elején és végén megjelenő cikket gépelő Betty képe foglalja keretbe a történetet, illetve az utazó Watson képe, mely múltja, és jövője, az iskola és az általa képviselt értékek távolságát mutatja. A múltat is csupán elmesélésekből, vagy pletykákból tudjuk meg, nem jelennek meg képeken, amely azt az érzetet kelti, hogy a múltnak csupán a jelenre gyakorolt hatása fontos. A mű spirális narrációs szerkezetű, hiszen

⁸ HODGKINS 2008, 524-532.

⁹ BROWN 2006, 230-231.

¹⁰ BROWN 2006, 232-233.

„egy megoldhatatlan konfliktust jár körbe, ahelyett, hogy elvezetne a megoldás kulcsához.”¹¹
Ez a konfliktus a háziasszony szerep és a feminista szereptudat összeütközése.

A filmben váltakozik, hogy Miss Watson, vagy a diáklányok szempontjából látjuk a történeteket, ám a legnagyobb hangsúlyt a tanárnő és Betty története kapja. A film és a könyv közötti talán legnagyobb különbség, hogy míg a regény epizódokat mutat be nemcsak a (hajdani) diákok életéből, addig a film egyetlen tanévet dolgoz fel, s Miss Watson a diákok későbbi életére gyakorolt hatásáról nem értesülünk.

A regény, Brown szerint értelmezhető szatíráként, amelynek tárgya az emberi intézmények kritikája, mivel a mű azt mutatja be, hogy milyen reduktívan reprezentálják az egyéneket a különböző intézmények és hogyan igazolják a létrehozott egyénekre káros narratívákat, például Mary bűnbak szerepét. Laffin a regény példabeszédként és allegóriaként való olvasatát ajánlja. A film véleményem szerint ugyanúgy értelmezhető szatíráként, mint a könyv, ám sokkal inkább a kor által előírt női szerep, semmint az emberi intézmények szatírájaként. A film maga egyfajta példabeszédnek tekinthető a hagyomány által megszabott nemi szerep elleni lázadásról és a szabad választás mellett, aminek lehetősége azonban ugyanúgy megkérdőjeleződik, ahogyan a regényben.

Mindkét mű az iskolaregény, illetve a női fejlődésregény hagyományához kapcsolódik, iskolában játszódó események adják a művek keretét, és a női szereplők személyiségének fejlődése áll a művek középpontjában.¹² A művekben párhuzamosan több női szereplő fejlődését követhetjük végig, bár különböző mértékben, míg a regényben Sandy fejlődési folyamata a leghangsúlyosabb, addig a filmben Betty-é, illetve Miss Watsoné. Miss Watson egyértelműen fejlődik, változik a film során, Miss Brodie esetében azonban bár láthatunk változást, ez sokkal inkább egyre erőteljesebb manipulációs törekvéseiben valósul meg, semmint valós személyiségfejlődésben. A film maga műfaji filmnek tekinthető, ezért is helyezem a film esetében is a tematikus elemzésre a hangsúlyt a film filmként való elemzésére csupán esetenként utalok.

¹¹ KOVÁCS 2002, 75.

¹² Ellis definícióját követem, aki a női fejlődésregényt női szereplő fejlődése köré épülő regényként definiálja, amiben a szereplő saját autonómiájának eléréséért küzd, tekintet nélkül az író, vagy itt a film esetében rendező nemére. Ellis nem tesz különbséget a fejlődés („growing up”) és a visszafejlődés („growing down”) között, mivel úgy véli, hogy paradox módon épp a visszafejlődés ad lehetőséget a fejlődésre ezekben a művekben, továbbá elveti a tradicionális férfi és női fejlődésregényt közt tett nagyobb különbségeket is. ELLIS 1999, 15-19.

4. A tanárok és az iskolák

A két mű szereplői sok esetben megfeleltethetők egymásnak a csoportban elfoglalt helyük alapján, ám ennél sokkal komplexebb kapcsolatok is találhatók közöttük. Bizonyos szempontból a szereplők tipikusnak mondhatóak, hiszen a két különböző korban jelenlévő női sorsok sajátosságait testesítik meg. Miss Brodie és Miss Watson a művek központi figurái, így magától értetődő a két szereplő közötti párhuzam. Miss Brodie nagyon erős személyiség, akinek befolyása van nem csupán a diákjai iskolában eltöltött éveire, hanem felnőtt életükre is. Bár többen később nem követik a tanításait, de mégis az, hogy felnőtt életükben is róla beszélgetnek, azt mutatja, hogy nagy hatással volt a Brodie csoport tagjaira. Miss Watson Miss Brodie-hoz hasonlóan nagy hatással van tanítványaira, ám a filmben nem olyan egyértelmű a diákok későbbi életére gyakorolt hatása, hiszen a film csupán egy tanévet mutat meg, s csupán Betty és Giselle esetében láthatjuk, hogy ez a tanév megváltoztatta jövőterveiket.

MaCaulay így hasonlítja össze a két tanárnőt: „Roberts művészettörténet tanárában nincs benne Miss Brodie arroganciája. Mindig tisztességes, de sosem önző. Nem a moralitás és az arrogancia paradoxona. Nem zsarnok.”¹³ Ám véleményem szerint sokkal több a hasonlóság Miss Watson és Miss Brodie között, hiszen például Miss Watson is irányítani próbálja a tanítványai életét (erre Joan a legjobb példa), ahogyan Miss Brodie is jóslataival és manipulációival próbálja meghatározni diákjai jövőjét.

A narrátor Miss Brodie-t egy típusba, a háború után maradó vénlányok közé sorolja¹⁴ - bár megjegyzi, hogy belülről még hozzájuk képest is különös volt –, akik az újfajta eszmék iránti érdeklődéssel próbálják kitölteni az életüket. Katherine Watson, a filmben egy a bohém nyugati partról származó liberális proto-feministaként jelenik meg, aki a McCarthy-kor keleti parti magániskolájában felforgatónak minősült,¹⁵ hasonlóan Miss Brodie-hoz, aki csak az adott közegben, a Marcia Blaine magániskolában, tanárként minősül különösnek, nem a kor Edinburgh-jében. Hodgkins szerint „a vénlányság tradicionálisan hiányt és frusztrációt jelez,

¹³ MACAULAY, saját fordítás.

¹⁴ SPARK, 2000, 42-43. Saját fordítás: „Csak abban volt egyedülálló, hogy egy olyan iskolában tanított, mint a Marcia Blaine. Sok hasonló, a harmincas éveiben járó, vagy idősebb nőt találhattunk az 1930-as években, akiknek az életére kihatott a háború, s akik a vénlányságukat a művészet vagy a társadalmi jólét, oktatás vagy vallás új gondolataiba, energikus módszereibe vezető felfedezőutakkal töltötték el. Edinburgh progresszív vénlányai ... a Miss Brodie fajtájából valók nagy beszélők és feministák voltak ... Ennek fényében semmi különös nem volt Miss Brodie-ban kívülről. Belülről, az már más kérdés volt, és még várni kellett, hogy látni lehessen milyen extrémítások felé fordította a természete.”

¹⁵ MANNING 2004.

ám azt a szabadságot is jelentheti, hogy valaki meghatározhatja önmagát”, a tanárnő vénlányságát pedig kifejezetten a virágkora fontos összetevőjének tartja.¹⁶

Miss Brodie kiemelt jellemzője – valószínűleg többek között ez lehet az emlegetett belső különösség –, hogy egymásnak ellentmondó dolgokban is hisz, és egy olyan alternatív világot hoz létre saját maga és a Brodie csoport számára, amelyben teljesen természetes minden héten más templomba járni, a fasizmus, a feminizmus és az individualizmus kényelmesen megfér egymás mellett, és morálisan elfogadható egyik diákja szeretői kapcsolatát tervezgetni saját szerelmével. Hynes szerint ebben a regényben az az illúzió létezik, hogy egy külön kis világ képes lehet nagyrészt saját feltételei által megszabva létezni, ám ezek a Miss Brodie által létrehozott szabályok véletlenszerűek, szeszélyesek, anti-intellektuálisak, önmaguknak ellentmondóak.¹⁷

A lányokkal is sikerül elhitetnie, hogy rá nem érvényesül a morál¹⁸, ahogyan Sandy Stranger fogalmazza meg: „Azt hiszi, ő a Gondviselés, azt hiszi, ő Kálvin Istene, látja a véget és a kezdetet.”¹⁹ Úgy tervezgeti a lányok életét, úgy irányítja a cselekedeteiket, mint egy felsőbb hatalom. Miss Watson a film során többször ugyanúgy a diákjai életét próbálja irányítani, ahogyan Miss Brodie teszi a csoportja tagjaival, ám míg Miss Brodie egyértelműen manipulálja a diákjait, Miss Watson inkább csak motiválja őket – s a két dolog nem teljesen ugyanaz.

Miss Brodie az első világháború során elvesztett jegyeséhez (Hugh Carruthers) hasonló figurák a film során többször is megjelennek. Ezzel kapcsolatban már a művek elején feltűnik, hogy a mind Miss Brodie, mind Miss Watson szerelmi élete fontos lesz a művek folyamán. Az egyik ilyen szereplő Katherine Watson fiatalkori jegyese, aki bár nem esett el a második világháborúban, de a háború után véget ért a kapcsolatuk. Ez a hasonlóság jelzi, hogy a két nő ugyanahhoz a nőtípushoz tartozik, hiszen a háborúk nélkül valószínűleg mindketten megházasodtak volna, és épp annak a tradíciók által meghatározott női szerepnek a megtestesítői lennének, amely ellen láznak: a családayé.²⁰

A filmben a lázadás és a szerep követése mellett egy másik lehetséges út is kibontakozik a hasonló helyzetben lévő nők számára Nancy Abbey, az illemtantanárnő személyében, aki Spark címszereplőjéhez hasonlóan újra és újra elmeséli régi szerelme

¹⁶ HODGKINS 2008, 535, saját fordítás.

¹⁷ HYNES 1988, 69-70.

¹⁸ SPARK, 2000, 85-86. Saját fordítás: „Amíg a hatása alatt voltak ő és a cselekedetei kívül álltak a jó és a rossz kontextusán”

¹⁹ SPARK 2000, 120, saját fordítás.

²⁰ Carruthers is megemlíti, hogy Miss Brodie, ha nem veszti el jegyesét a háborúban valószínűleg feleség és háziasszony lett volna, nem pedig tanárnő. CARRUTHERS 2008, 498.

történetét, és át is írja azt. Az ő legtöbbször előadott változatában régi szerelme nem mást vett el feleségül a háború után, hanem meghalt. Ám ő, Miss Brodie-val és Miss Watsonnal ellentétben, nem követendő példaként mutatja be saját életformáját a diákoknak, sőt saját óráival a házasságra készíti fel őket, ő maga pedig láthatóan nem boldog a mostani életformájában.

Miss Brodie képtelen igazán látni – hiába tartja ezt a tulajdonságot olyan fontosnak – diákjai valódi természetét, a fasizmus morális implikációit és nem képes rájönni, hogy ki árulta el.²¹ Az általa fontosnak vélt tulajdonságok elismerése is annak függvényében változik, hogy éppen az érdekei mit diktálnak, erre utal az is, hogy a csapatszellemet elítéli, mikor az iskola különböző házaihoz tartozásról van szó²², de ő teljes odaadást vár el a diákjaitól. Miss Watson ugyanúgy képtelen megérteni Joan választását, mikor az a házasságot az egyetemi tanulmányok elé helyezi, ahogyan Miss Brodie sem képes rájönni miért árulhatta el Sandy.

MacKay szerint Miss Brodie „rómaiként” jellemzése a regény során „egyszerre utal idegenségére, fasizmus iránti rajongására, tudattalan rokonságára a katolicizmussal, birodalmi ragyogására és kényszerítő erejére és arra, hogy védtelen az árulással szemben.” – írja MacKay, és kiemeli, hogy a tanárnőt a regény során többször hasonlítják Máriához, a skótok királynőjéhez, aki római katolikus, akit elárulnak és árulással vádolnak Miss Brodie-hoz hasonlóan.²³ Az „olaszság” a filmben is megjelenik, míg Bill Dunbar a Mona Lisához hasonlítja Miss Watson-t, ő maga azt hazudja, hogy az olasz fronton tanulta meg a nyelvet. Mindkét műben egyfajta kétértelműség, féligazság, titokzatosság érzése lengi körül az olaszszágot.

A Joseph Adelson által felállított tanártipológia alapján Miss Brodie a sámán szerepkört veszi fel, „narcisztikus személy, az energia, az elkötelezettség jellemzi,” míg Miss Watson inkább misztikus gyógyító, aki „a diákokat saját személyiségük megváltoztatására próbálja ösztökélni”.²⁴

Az ellentét a két tanárnő és az iskolák igazgatósága között véleményem szerint azzal magyarázható, hogy a tanárnők az iskolaigazgatóságokéval ellentétes rejtett tantervet²⁵ valósítanak meg. Míg Miss Watson tanításai során azt üzeni diákjainak, hogy dolgozzanak, próbálják összeegyeztetni a karriert a családdal, ne ragaszkodjanak a hagyományos

²¹ LAFFIN 1972.

²² SPARK, 2000, 78-79.

²³ MACKAY 2008, 519, saját fordítás.

²⁴ HORVÁTH 2011, 81.

²⁵ A rejtett tanterv azt jelenti, hogy „mit tanul(hat)nak a gyerekek az iskolában átélte tapasztalatokból a tantárgyak anyagán kívül. Az ilyen módon megtanult „tananyag” kedvező esetben erősíti az iskola célzott, szándékolt törekvéseit, de az is előfordulhat, hogy nagyon is hatékonyan ellene dolgozik e törekvéseknek.” SZABÓ 1988, 6.

értelmezésekhez, nézőpontokhoz, az iskolaigazgatóság a családjának szerepe és a mechanikus tanulás híve. Miss Brodie és Miss Mackay esetében leginkább a két általuk választott szlogen mutatja be tanításuk különbségeit²⁶, míg Miss Mackay a tudomány, addig Miss Brodie a művészet fontosságát hangsúlyozza.

Miss Brodie sokkal inkább egyfajta példakép a lányok számára, főleg a regény első felében, mint valós ember, ezért is lehetséges, hogy többször tűnik úgy, mintha alakot váltana, hol férfi (Julius Caesar), hol női (Jean D'Arc, Britannica) szerepekhez hasonlítják őt a tanítványai, mintha a tanárnő képét mindig az aktuális bálványhoz hasonlatossá alakítaná.²⁷ A többi tanárszereplő sokkal inkább sematikus szereplő, mintsem valódi mélységgel rendelkező figura, ez pedig a filmben is hasonlóan alakul, csupán Miss Watson és Miss Armstrong magaslik a tanári karból progresszivitásukkal. Miss Armstrong egy újfajta, az ötvenes évek felső-középosztálybeli társadalmában nem elfogadott nőképet közvetít: a fogamzásgátlás, és így a feminizmus és a homoszexualitás elfogadása egy még a Miss Watson, vagy Miss Brodie által közvetített nőképnél is progresszívebb képet mutat.

Miss Lockhart Miss Brodie ellentettjének tekinthető a mű folyamán, a legnagyobb különbség kettejük között az, hogy Miss Lockhart Miss Brodie-val ellentétben a lányokra gyakorolt hatását nem az iskola által közvetített értékek aláadására vagy a lányok manipulálására használja. Ahogy MacKay írja, Miss Lockhart Miss Brodie riválisa mind a lányok, mind Gordon Lowther szeretetért, kettejük közti különbség az, hogy míg Miss Lockhart csupán bemutatja, hogy felrobbanthatná az iskolát a löporral, Miss Brodie-nak épp az iskola saját módján történő felrobbantása a feltett szándéka.²⁸ Az iskola „felrobbantásának” vágya Miss Watson-ra is jellemző, hiszen ő is az iskola által közvetített értékekkel ellentétes elgondolásokat próbál tanítani, ám a Wellesley iskolában az iskola által elfogadott tradicionális háziasszony szerep ugyanolyan erős hatású, mint Miss Watson feminista nézetei, ezért történhet meg, hogy Joan a továbbtanulás ellenében dönt.

Lowther és Lloyd, a Marcia Blaine iskolában tanító két férfitanár fontos szerepet játszik végig a regény során, s szerepük nagyon hasonló a filmben megjelenő olasztanárhoz, Dunbarhoz és Miss Watson kaliforniai barátjához, Moore-hoz. Lloyd és Lowther hasonlóan fest és a művészeti érdeklődés is összeköti őket, ám Lloyd hiányzó karja és az állítólagos

²⁶ SPARK, 2000, 10. Saját fordítás: „Miss Mackay ... hisz abban a szlogenben, hogy a „Biztonság az első”. De nem a biztonság az első. Az első a Jóság, az Igazság és a Szépség az első.”

²⁷ Erre a változásra példa, mikor Sandy Miss Brodie mellkasát szemléli. SPARK, 2000, 11. Saját fordítás: „Némelyik napon úgy tűnt, mintha Miss Brodie mellkasa lapos lenne ... Más napokon, a mellkasa mellformájú volt és nagy, igen feltűnő, valami olyasmi, amire Sandy ülés közben bámulhatott a kicsi szemein át, míg Miss Brodie ... egyenesen állt, barna fejét feltartotta, merev tekintettel nézett ki az ablakon, mint Szent Johanna...”

²⁸ MACKAY 2008, 518.

walesi származása kívülállóvá, ám egyben különlegessé, a romantikus történetek főszereplőjéhez teszi hasonlatossá, felidézi Mr Rochester-t a Miss Brodie által a diákoknak felolvasott *Jane Eyre*-ből.

Lloyd a legnagyobb hasonlóságot az olasztanárral, Dunbar-ral mutatja, hiszen mindketten igen népszerűek a diáklányok körében, és viszonyt is kezdenek a művek során egyik diákjukkal. Ám míg Dunbar és Miss Watson viszonya ismert a többi tanár és a diákok előtt, Miss Brodie vonzalmát a rajztanár iránt titokként kezeli, ám a Brodie csoport tagjai a Monica által meglesett csók után biztosra veszik kettejük szerelmét, csak a csók valóságtartalmáról vitatkoznak. Miss Brodie titokban tartja azt is, hogy az énektanár szeretője²⁹, ám az énektanár vonzalma Miss Brodie iránt egyértelmű a diákok számára.

5. Diákok

A Marcia Blaine Iskolába járó diákok tizenévesek, felnőtté válásukat követhetjük végig a regény nagy részében, míg a Wellesley Főiskola diákjai tizennyolc év felettiek, felnőttek, ám az életkorbeli különbségek ellenére is nagyon sok hasonló személyiség jelenik meg a két műben. Ez valószínűleg annak is köszönhető, hogy mindkét mű egy-egy lányiskolát mutat be, így a női személyiségekre helyeződik a fő hangsúly.

Sandy Stranger a regény központi szereplője, a legtöbbször az ő nézőpontjából látjuk az eseményeket, s a Brodie csoport tagjai közül róla tudunk meg a legtöbbet. Sandy félig angol, így kívülálló a skót társadalomban, ezt jelzi a neve is. A szereplő Muriel Spark történetét idézi, hiszen az író nő édesanyja is angol volt, mint Sandy-é, és, ahogy Montgomery rámutat, Spark életrajza és a Sandy gyerekkori élményeit leíró részei között sok hasonló vonás van.³⁰ Sandy karaktere Spark életét idézi a katolikus vallás felvételével is. Montgomery szerint a magánya és a félelme húzza Sandy-t Miss Brodie felé, hiszen amíg a kiválasztott lányok tagja, addig semmiképp sem lehet kívülálló.³¹ Miss Brodie, Sandy Stranger és a nyugati világ sorsa közötti kapcsolat egyértelmű³², mindkét szereplő 1939 szeptemberében, a második világháború kitörésekor kezd új életet, vagy, ha úgy tetszik, mindkettejük életének egy fejezete ott fejeződik be, hiszen Miss Brodie ekkor veszíti el az állását, Sandy pedig ekkor

²⁹ SPARK, 2000, 105. Saját fordítás: „Nem mondta ki, még csak nem is utalt rá, hogy az énektanárral folytat viszonyt, hiszen ahogyan ő mondaná, még mindig tesztelte, hogy kiben bízhat meg.”

³⁰ MONTGOMERY 1997, 97.

³¹ MONTGOMERY 1997, 101.

³² MONTGOMERY 1997, 101.

tér át a katolicizmusra, a háború utáni évben Miss Brodie meghal, míg Sandy Stranger zárdába vonul.

A *Mona Lisa mosolya* diákjai közül Betty Warren áll a legközelebb Sandy Stranger-hez, ahogyan Sandy szemszögéből látjuk a regény során legtöbbször az eseményeket, a filmben a diákokat szerepeltető jelenetek többségében Betty is szerepel. Míg a filmet a cikket gépelő Betty képe nyitja és zárja, ami a film folyamán is megjelenik, addig Sandy a kolostor rácsát markoló képe jelenik meg a regény végén, és ahogyan Betty a cikkek írója, úgy Sandy adja sok esetben a regény nézőpontját. Sandy hírnevét a különös magánhangzóinak köszönhetette, ám sokkal többször megjelenik a műben, hogy Sandy-nek apró szemei voltak. Érdekes az ellentmondás aközött, hogy Sandy apró szemekkel jelenik meg előttünk, amely épp a látás korlátozottságára utalhatna, ám ezzel ellentétben ő lesz az a diák, aki a leginkább látja és érti Miss Brodie valódi énjét, és a cselekedetei valódi motivációját – bár Miss Brodie-t teljesen ő sem képes megfejteni. Az, hogy Sandy fürkésző tekintettel figyel a műben többször is megjelenik, és a szalmakalap viselésének is azt a módját választja, amely elősegíti, hogy minél többet lásson a világból.³³ Miss Brodie is éleslátása miatt választja Sandy-t informátornak, s Mr Lloyd számára is e tulajdonsága miatt lesz vonzó.³⁴ Sandy a körülötte élő embereket analitikusan, pszichológiai módszerekkel próbálja megfejteni, és Miss Brodie és az ő hatása másokra, azért lesz érdekes a számára, mert nem képes teljesen megérteni. Felmerülhet a kérdés, hogy Sandy Stranger könyve, a *Transfiguration of the Commonplace*³⁵ vajon Miss Brodie rejtélyével foglalkozik-e, ám erre nem kapunk választ Spark regényéből.

Manning szerint „Betty a szimbóluma mindannak, amit Katherine utál, egy fiatal nő, aki hajlandó feláldozni a saját lehetőségeit és önérzetét egy mosó-szárítógépért és egy természetesen szívtiprónak bizonyuló férj homlokra adott csókjáért.”³⁶ Betty a film elejétől teljes mértékben megtagadja Miss Watson tanításait, ám a film végén mellettük dönt, és átalakítja az életét –Sandy-hez hasonlóan mindketten a korábbi nézeteik ellenében döntenek.

A Rose és Giselle közötti párhuzam a szerelem és szexualitás témaköréhez kötődik. Már Rose első megjelenésekor megtudjuk, hogy a hírneve is a szexualitáshoz kötődik³⁷, majd a narrátor egyre több részlettel szolgál erről a hírnévről, megtudjuk, hogy hírneve nem teljes

³³ SPARK, 2000, 7. Saját fordítás: „Sandy Stranger a karimáját teljesen felhajtotta és olyan hátra billentette a fején, amennyire csak tudta, hogy biztosan megálljon így, egy gumiszalagot is rögzített a kalapjához”.

³⁴ SPARK, 2000, 102.

³⁵ Bényei „A közhely színeváltozása”-ként fordítja Sandy Stranger könyvének címét. BÉNYEI, 2003, 375.

³⁶ MANNING 2004, saját fordítás.

³⁷ SPARK, 2000, 7. Saját fordítás: „Rose Stanley a szexről volt híres.”

mértékben a valóságon alapult.³⁸ Rose kalapviselése – mint a Brodie csoport többi tagjé – utal a személyiségére,³⁹ hiszen később is szerényen viselkedik, mikor a Brodie csoport többi tagja a szexualitásról vagy Miss Brodie szerelmi viszonyairól beszélgetnek. A szőke esetében az attraktivitással azonosítják, ezért is lehet fontos, hogy a mű során csak kevés karakter, köztük Rose hajszínét tudjuk meg. A rövid haj jelezheti az általánosságban maszkulinnak gondolt témák iránti érdeklődését, és a tradicionális női norma elvetését. Ám úgy tűnik, hogy Rose nem a tradicionális női szerepet utasítja el, hiszen az iskola elvégzése után szinte rögtön megházasodik, és háziasszony lesz, hanem inkább azt a szerepet, amit Miss Brodie próbált rákényszeríteni, a szerető szerepét.

Mind Rose, mind Giselle szexualitásáról sok szó esik a művekben, ám míg Giselle esetében ezek valós kapcsolatok, Rose egyetlen valós kapcsolatáról sem értesülünk. Úgy tűnhet, mintha csak azért helyeződne a hangsúly Rose szexualitására, mert Miss Brodie azt tervezte, hogy Rose Mr Lloyd szeretője lesz.

Eunice Gardiner a Brodie csoport „bohócának” tekinthető, a többiek és Miss Brodie szórakoztatására bukfencezik előttük, és így hírességét is a gimnasztika- és úszás tehetségének köszönheti. A kalapját is úgy viseli, hogy az dinamikát sugározzon.⁴⁰ Úgy tűnik a filmben nincs olyan karakter, aki hasonló szerepet játszana a baráti körben, ám Eunice egy másik tulajdonsága, a vallási szokások szigorú követése, a hagyományos női szerep által megszabott normákhoz ragaszkodó Betty Warrenhez teszik hasonlatossá.

Jenny Gray, Sandy legjobb barátnője a regényben, aki hírnevét a csinoságának köszönheti.⁴¹ Jenny és Sandy barátsága Betty és Joan barátságára hasonlít, hiszen mindkét műben csak két szereplő közötti erősebb barátságról szerzünk tudomást. Tulajdonképpen a jelenetek során, amelyeket a barátságukról láthatunk, mindannyiszor Miss Brodie-ről, legtöbbször a szerelmi életéről beszélgetnek vagy írnak. Szinte az egyetlen kivétel, mikor Jenny-t megtámadja egy szatír, és utána kihallgatja egy rendőrnő, ekkor Sandy újra és újra hallani akarja a történetet. Úgy tűnik, mintha barátságuk, Miss Brodie tanításához hasonlóan a történetek elmesélésén alapulna, akár kitalált, akár valós történetekről van szó. MacKay szerint mindketten eltanulják Miss Brodie-től a képzeletbeli több élet lehetőségét, a valóság felülírását, ezért is mondhatja a narrátor, hogy míg az osztály többi tagja egy füllel hallgatta

³⁸ SPARK, 2000, 38. Saját fordítás: „Valójában Rose Stanley a kérdéses időszakban nem folytatta azt a szerelmi affért, amit Miss Brodie gyanított, de úgy tűnt, mivel Rose a szexről volt híres.”

³⁹ SPARK, 2000, 7. Saját fordítás: „A kalapját nagyon szerényen viselte rövid szőke haján, de mindkét oldalon a behajlította a tetejét.”

⁴⁰ SPARK, 2000, 7. Saját fordítás: „Eunice Gardiner kicsi volt, csinos, és híres a koboldszerű gimnasztikai teljesítményéről és a csodálatos úszási technikájáról, a kalapját elől fel-, hátul pedig lehajtotta.”

⁴¹ SPARK, 2000, 7. Saját fordítás: „A kalapjának elülső karimáját élesen lehajtotta; ő volt a legcsinosabb és a legbájosabb lány a csoportból, ennek köszönhette a hírnevét is.”

Miss Brodie-t, ők kettővel.⁴² Ám az, hogy Sandy és Miss Brodie unalmasnak kezdi találni Jenny-t arra mutat rá, hogy Jenny idősebb korában már nem rendelkezik ezzel a képességgel, legalábbis nem olyan szinten, mint a másik két szereplő, s korábban is úgy tűnik Sandy hívta fel Jenny figyelmét Miss Brodie alternatív valóságaira.⁴³

Monica Douglas a matematikai tehetségéről és a haragos természetéről híres, úgy tűnik, ő a szépségéről híres Jenny ellentéte, hiszen az intelligenciájával tűnik ki, és még a kalapját is úgy hordja, hogy azt az érzést keltse, mintha egyáltalán nem törődne, azzal hogyan fest.⁴⁴ A tudásával kitűnő Monica Joan-t idézi. Ám kettejük közül csak Monica képes bizonyos ideig összeegyeztetni a két szerepet: a feleség és a dolgozó nő szerepé, megvalósítani azt a képet, amelyet a filmben Miss Watson Joannek szán.

Connie Baker úgy jelenik meg a filmben, mint a fiúk között népszerűtlen csoporttárs, akit azonban nagyon érdekel a szerelem témaköre, tulajdonképpen ezen érdeklődése miatt a legközelebb Sandy Strangerhez áll. Connie hangszeren is játszik, ami utal a művészi beállítottságára. Többször tűnik úgy, mintha Betty Warren számára Giselle mellett Connie lenne egyfajta bűnbak, őket bántja meg saját félresikerült házassága miatt, s Betty ugyanúgy próbálja irányítani Connie életét, ahogyan Miss Brodie irányítja a Brodie csoport tagjait. Ahogyan a filmben Connie bűnhődik Betty hibái miatt, úgy bűnhődik Mary a regényben a csoport többi tagjának vétségei miatt. Ám míg Connie-t a baráti társaság többi tagja védelmezi, addig Mary az egész Brodie csoport és Miss Brodie számára is a bűnbakot testesíti meg. Herman szerint Mary szerepe a regényben azt mutatja meg, hogyan szolgálhat a bűnbakság a csoportkohéziót elősegítő eszközként a Brodie csoport és a fasizmus esetében is,⁴⁵ felmerül a kérdés, hogy vajon Miss Brodie a lányok kiválasztásakor kifejezetten erre a szerepre – a fasizmus mintáját követve – választotta-e ki Mary-t.

A Brodie csoport tagjai közül is Mary gondolatairól, érzéseiről tudunk meg a legkevesebbet, a lány úgy jelenik meg, mint aki csupán a betöltött szerepe, nem pedig valós egyénisége miatt fontos. A hírnevét is csupán ennek a szerepnek, nem pedig valamely különleges tulajdonságának köszönheti.⁴⁶ Brown szerint Mary-t nem csupán a többi szereplő

⁴² MACKAY 2008, 514.

⁴³ SPARK, 2000, 72. Saját fordítás: „Sandy eltöprengett ezen, és tanácskozott róla Jenny-vel, mindkettejüknek úgy tűnt, hogy Miss Brodie az új szerelmi történetéhez igazítja a régit. Ezentúl a két lány mindkét fülét kinyitotta, míg az osztály többi része csak kevéssé figyelt oda ezekre a történetekre.”

⁴⁴ SPARK, 2000, 6. Saját fordítás: „Monica Douglas prefektus volt és a leghíresebb a matematikáról volt, ugyanis fejben képes volt műveleteket végrehajtani, és a dühös természetéről ... Monica a szalmakalapját a fején magasabban hordta, mint az szokásos, úgy rakta fel, mintha kicsi lenne, és mintha tudná, hogy mindenképp groteszkül fest.”

⁴⁵ HERMAN 2008, 475.

⁴⁶ SPARK, 2000, 8. Saját fordítás: „És ott jött Mary Macgregor, a csoport utolsó tagja, akinek hírneve azon alapult, hogy ő volt a csendes otrombaság, a senki, akit mindenki hibáztathatott.”

teszi áldozattá, hanem a narrátor és a regény narratívája is, és kiemeli, hogy a már általam is idézett bemutatásban nem Mary-t írja le a narrátor, hanem a „hírnevét” és azt a módot, ahogyan a Brodie csoport többi tagja bánt vele. Brown úgy véli, azáltal, hogy az olvasók már a mű elején megismerik Mary halálát, az egész élete teleologikusan ezen esemény felé tűnik haladni, s az elkerülhetetlenség érzését erősíti a viselkedése a kémiaórán, Mary sosem lehet a narratíva alanya, csupán annak tárgya, az ő sorsa már a mű legelején eldőlt.⁴⁷

6. A politika és a háború hatásai

A politika és a politikai nézetek ütközése mindkét műben megjelenik. Miss Brodie-t végül a fasizmus támogatása miatt távolítják el az iskolából, bár mindenki számára egyértelmű, hogy a valódi ok ennél sokkal komplexebb. Bizonyos értelemben politikai ok áll Miss Watson távozása mögött is, hiszen a háziasszony-életmód, s így az 50-es évek konzervatív nézetei ellenében áll ki, és a modern művészet népszerűsítése mellett ez az oka, hogy azt szeretné az igazgatóság, hogy csak az általuk jóváhagyott óraterv szerint taníthasson az intézményben. Amanda Armstrong, a védőnő is azért veszíti el állását, mert fogamzásgátlót biztosít a diákoknak, s az iskolaigazgatóság a – szintén feminizmushoz kapcsolódó – családtervezés népszerűsítését látja ebben.

Mint láthatjuk, míg a feminizmus a fő politikai szervező erő a filmben, míg a fasizmus és annak implikációi hálózák körbe Spark művét, ám emellett a feminizmus is nagy szerepet játszik a regényben is. Mindkét tanárnő nagyon fontosnak tartja a hivatást, és diákjaik számára azt ajánlják, hogy ne elégedjenek meg a háziasszony szereppel. Mindketten a politikai nonkonformitást képviselik és népszerűsítik diákjaik körében, épp ezért kerülnek a figyelem középpontjába.

Miss Watson akkor áll ki egyértelműen a családjának szerep ellen először, mikor Betty cikke után a kor reklámjaiban megjelenő női szerepről tart előadást, amelyben a kor nőideálját kritizálja, de Joan-t is a házasság élet és a tanulás összeegyeztetésére biztatja, arra ösztönözve a diákokat, hogy ne elégedjenek meg a feleség- és anyaszereppel. Miss Brodie fontosnak tartja, hogy a diákjai válasszanak egy-egy foglalkozást, ami iránt teljes elhivatottságot éreznek, ahogyan ő a tanítás iránt, továbbá Miss Brodie azt üzeni diákjai számára, hogy a házasság embereknek nincsen virágkoruk, ezt mutatja Sandy és Jenny beszélgetése is,⁴⁸ ezzel pedig az

⁴⁷ BROWN 2006, 239-243.

⁴⁸ SPARK 2000, 16. Saját fordítás: „- Miss Brodie azt mondja a világkor a legjobb. – mondta Sandy. - Igen, de ő sosem házasodott meg, mint az anyáink és az apáink.

egyedülálló, dolgozó nő szerepe jelenik meg kíváncsként diákjai számára. Mintha a rejtett tanterv mind Miss Brodie, mind Miss Watson esetében a feminista nézetek átadása lenne.

Suh többeket idéz (Ann Asworth, Isobel Murray, Bob Tait), akik úgy vélik, hogy Miss Brodie túl naiv volt és nem tudott eleget a fasizmusról ahhoz, hogy azt valójában meg tudja érteni, ám szintén kiemeli, hogy Miss Brodie még a második világháború után sem igazán ítéli el Hitlert.⁴⁹ Suh szerint a nők, akik a fasiszta mozgalomból részt vállaltak – s így Miss Brodie is – az „ártatlan fasiszták” megtestesítői, mivel a fasizmus valós következményeit nem sejtették.⁵⁰ Meglepő, hogy míg a csapatszellemet elítéli Miss Brodie, hiszen az nem teszi lehetővé az individualizmust,⁵¹ ő maga éppen úgy viselkedik a Brodie csoport tagjaival, mint egy fasiszta vezető, és Sandy is felismeri, hogy a csoport tagjai, Miss Brodie fasisztái.⁵² Herman szerint Mary bűnbakként kezelése is a csoportkohéziót segítheti elő, ahogyan az olasz és a német fasizmusban is.⁵³ Mintha Miss Brodie példát venne a nagyhatalmakról, ő maga fasiszta vezetőként áll a Brodie csoport élén, s még ezen a csoporton belül is szinteket hoz létre, terveiről nem mindenki szerezhethet tudomást, ő maga pedig a társadalom által előírt normák felett állónak tekinti magát, aki kötetlenül keverheti az eszméket és bármikor szembeszegülhet azok előírásaival.

De ahogyan Hitler elbukott a második világháborúban, neki is el kell buknia, s mintha épp a hasonlóságát bizonyítaná, Miss Brodie nem sokkal a második világháború után hal meg. Az egész történet során Miss Brodie-t a regény is sokszor nagyhatalmú vezetőkhöz (Julius Caesar, Britannica) hasonlítja, vagy olyan figurákhoz, akik a saját környezetükben kiemelkedőek (Pavlova). Miss Brodie semmiképpen sem akar beleolvadni a környezetébe, egyik gondolkodási rendszerrel sem tud igazán azonosulni. Ezt az is mutatja, hogy minden héten más templomba tér be, hogy bár progresszívnek tartja magát, tanárként dolgozik egy magániskolában, elutasítja a közoktatásban tanítást, európainak tartja magát, ám a modern nyelvek tanulása helyett a klasszikus műveltséget helyezi előtérbe (a hagyományos skót oktatással egyetértésben), s a fasizmus az egyetlen olyan eszme, amely úgy tűnik, hogy végig nagy hatással van rá. Politikai ideológiai eszméit nem a valós politikai életben, hanem saját mikrokörnyezetében próbálja működtetni – Suh fel is hívja arra a figyelmet, hogy a

- Nekik nincs virágkoruk. – mondta Sandy.

- Nekik szexuális életük van. – mondta Jenny.”

⁴⁹ SUH 2007, 87.

⁵⁰ SUH 2007, 88.

⁵¹ SPARK, 2000, 78.

⁵² SPARK, 2000, 31-32. Saját fordítás: „Sandy-nek úgy tűnt... hogy a Brodie csoport tagjai Miss Brodie fasisztái, akik nem csak a pusztán szem számára menetelnek együtt, hanem más módon vannak szüksége szerint összekötve, más módon menetelnek együtt.”

⁵³ HERMAN 2008, 475.

posztstrukturalizmus „mikrofasizmusok” iránti érdeklődése segíti Spark művének megértését.⁵⁴

Miss Brodie nyíltan szembeszáll Miss Mackay politikai nézeteivel, mikor kritizálja az igazgatónő Baldwin konzervativizmusa iránti ragaszkodását,⁵⁵ de Miss Brodie nem csupán az igazgatónőt, a többi kollégáját is kritizálja. Miss Watson politikai nézetei a nézők számára jóval veszélytelenebbnek tűnnek, ám tény, hogy az iskolaigazgatóság számára ugyanolyan fenyegetőek. Felmerülhet a kérdés, hogyan lehetséges, hogy míg a 30-as évek Skóciáját bemutató részében a regénynek nem váltanak ki különösebb megütközést a feminista gondolatok, addig az 50-es évek Amerikájának elit főiskoláján játszódó filmben problémát jelent, ha a tanár a továbbtanulás és a házasság összeegyeztetését ajánlja egy diákjának. Itt mindenképpen meg kell jegyezni, hogy a filmben a fő problémát a konzervatív keleti parti és a liberálisabb nyugati parti eszmék összeütközése jelentheti, illetve az eltérő kulturális háttér. Míg a Marcia Blaine iskolában úgy tűnik, hogy kifejezetten örülnek a tehetséges, egyetemre készülő diákoknak (Monica), a Wellesley Akadémián a háziasszony életmódot támogatják.

Halberstam könyve alapján az 50-es évek és a 30-as évek kultúrája, nemi normái közötti különbség főként a világháborúk hozadéka. Az 50-es évek a szuburbanizáció időszaka volt Amerikában, a családok egyre inkább a kertvárosokba költöztek a központokból, s így a nők fizikailag is elhatárolódtak a munka világától, a férfiak világától. Megváltozott a nők, főleg a középosztálybeli nők szerepe, míg az Egyesült Királyságban a 20. században egészen az 50-es évekig folyamatosan újabb és újabb szabadságjogokat nyertek el, Amerikában még a 30-as években is a legtöbb államban tiltott volt a házas nők munkába állása. A gazdasági válság, majd a második világháború alatt azonban rengeteg nő kénytelen volt munkába állni, ám a háború után hamar el is veszítették állásukat. A háború utáni évek jóléte lehetővé tette, hogy sok család éljen középosztálybeli színvonalon, és a fogyasztói társadalom is vásárlókként, nem pedig termelőkként látta a nőket. Habár a törvények már lehetővé tették, hogy házas nők is dolgozzanak, ám a kulturális attitűd nem, a nőiesség háború utáni definíciójába nem fért bele, hogy egy nő dolgozzon, a magazinok, reklámok, populáris könyvek pedig támadták a női karrierizmust.⁵⁶

Épp ezek a reklámok jelennek meg a *Mona Lisa mosolya* filmben is⁵⁷, mint a kor nőideálját népszerűsítő termékek. Miss Watson azt kérdőjelezi meg, hogyan lehetséges, hogy

⁵⁴ SUH 2007, 91.

⁵⁵ SUH 2007, 91.

⁵⁶ HALBERSTAM 1994.

⁵⁷ A film lezárása után megjelenő képsorok is ilyen reklámokat mutatnak be, melyek az ötvenes évek Amerikájának média által megjelenített nőképét reprezentálják a cselekményvilágon kívüli, nem diegetikus

bár a nők tanulhatnak, dolgozhatnak, ám mégis a tanult és tehetséges diáklányok nem karrierre vágnak, hanem a reklámok által is népszerűsített háziasszony életre. Betty Warren cikkében, amelyet a házasság Wellesley diákjairól és Miss Watsonról ír, arra az elgondolásra utal, a háború utáni világban a nőknek „kötelességük”, hogy „újra elfoglalják” helyüket az otthonokban. Betty azzal vádolja Miss Watson, hogy az „háborút hirdette a házasság intézménye ellen”. Miss Watson-t az egyik hirdetésben megjelenő önellenmondás - „haskötő, hogy szabadok legyünk” - sarkallja arra, hogy feltegye a költői kérdést: „mit jelent ez?”, mely a Wellesley diáklányok életének önellenmondásaira utalhat: Mit jelent az, hogy tanulnak, de a tudást sohasem használják igazán fel? Miért tanulnak, ha nem szeretnék dolgozni? Miss Watson a film során ugyanazt a hibát követi el, mint Miss Brodie a regény során: nem számol azzal, hogy diákjainak van szabad akarata, és nem csak a különböző akár a tanárnőtől, akár az iskolától, akár a kultúrából érkező impulzusok alapján döntenek. Ezért lehetséges, hogy Miss Watsonban fel sem merül, hogy esetleg a diákjai nem szeretnék továbbtanulni, ahogyan Miss Brodie-ban sem vetődik fel, hogy a Brodie csoport tagjai közül bárki is cserkész akarna lenni, vagy, hogy Sandy vonzódik Mr Lloydhoz. Mindkét tanárnő hasonlóan motiválja és manipulálja diákjait nyíltan felvállalt nézeteikkel vagy csak utalások által, ahogyan az általuk kritizált iskolaigazgatóság vagy a társadalom.

Tulajdonképpen, a regény és a film egyértelmű feminizmusa mellett sem ad példát olyan nőről, aki a boldog házassága mellett sikeres karriert futott volna be, hiszen a fontos szerepet játszó tanárnők is egyedülállók, egyetlen kivétel a regény kémianője, Miss Lockhart, akit Mr Lowther vesz feleségül. A tanári kar nagy része mindkét műben nőkből áll, és már az a tény, hogy nőként dolgoznak, azt üzeni, hogy nem tipikus háziasszonyok, hanem dolgozó, ráadásul a film esetében főiskolán tudománnyal – ami tradicionálisan maszkulinnak tartott terület – foglalkozó nők. Hiába pártolja a Wellesley Főiskola a háziasszony életmódot, a tanárai nem ezt a mintát képviselik, úgy tűnik a diáklányok számára saját szüleik és/vagy a reklámok, a kor kulturális termékei által közvetített nőkép lesz a minta, nem pedig a tanáraik válnak példaképpé,⁵⁸ csupán Miss Watson kerül majd idol szerepbe.

Úgy tűnik, a házasság és a háziasszony szerep vállalása mindkét műben a konzervativizmus, a hagyománytisztelet és a sikeres élet elvesztésének szimbólumává válik a tanárnők és a regényben a diáklányok szemében. Miss Lockhart esete is ezt mutatja, hiszen

elemként, mintegy visszautalva Miss Watson órájára. További célja ennek a lezárásnak az lehet, hogy így a film által felvetett kérdések tovább dolgoznak a nézőkben, a film üzenetét mintegy megerősítik ezek a képsorok.

⁵⁸ Ezt mutatja, hogy mikor Connie-t Nancy Abbey fiatalkori önmagához hasonlítja a filmben, a lány ennek egyáltalán nem örül, hiszen ő nem a tanárnője útját akarja követni, nem akar egyedülálló tanárnő lenni. Ez valószínűleg épp azért Connie esetében jelenik meg a legerősebben, mert Connie tűnik a fiúk között a legkevésbé népszerűnek a megismert diáklányok között, ő a legkevésbé magabiztos a női szerepkörben.

míg házassága előtt a lányok bálványa volt, házassága után alig jelenik meg a regényben. A két véglet tehát a sikeres, virágkornak örvendő, egyedülálló nő képe nem találkozik a tudását és tehetségét elvesztegető háziasszonnyal, közöttük nem lehetséges a konszenzus a művek során, hiába bizonygatja ezt Miss Watson Joannek. Joan a házasságot választja, helyét az elvált Betty foglalja el – aki korábban a háziasszony szerepre születettnek tartotta magát –, ő teljesíti be a Miss Watson által tanítottakat. Az egyetlen olyan szereplő a regényben, aki bizonyos ideig képes ezeket a szerepeket összeegyeztetni, Monica lesz, ám végül ő is elválk a férjétől.

A művek során végig megjelennek a háborús emlékek, a harcok által megváltoztatott sorsok. Korábban már volt szó a világtörténelem és Miss Brodie életének eseményei közötti párhuzamokról, és hogy a háborúk nélkül valószínűleg mindkét tanárnő a háziasszony szerep megtestesítői lennének. Miss Brodie állítólagos szerelmét, Hugh-t az első világháború alatt veszítette el, ami – ha Hugh létezését valósnak gondoljuk – házasságára készülő fiatal lányból, fasiszta nézeteket valló feminista, a házasságot a személyes (női) kiteljesedés útjában álló intézménynek gondoló „progresszív vénlánnyá” tette. Miss Watson története a második világháború alatt elveszített jegyeséről nem csupán a világháborúk halottaira hívja fel a figyelmet, hanem arra is, hogy mennyire megváltoztatták a háborúk az emberek életét és gondolkodását. Ugyanez a jelenség figyelhető meg Miss Abbey történetében, ám míg Miss Watson és Miss Brodie túl tudott lépni a veszteségen, és egy új értékrend szerint alakította ki a háború utáni életét, Miss Abbey bár saját életében nem élhette át ezeket a szerepeket, diákjai számára a háziasszony és feleség szerep oktatását tartja fontosnak.

A Wellesley Akadémia olasztanárának, Dunbar életében jelentős szerepe volt a háborúnak, az ő története egy kifordított katonatörténetnek is tekinthető. Hasonlóképpen Lloyd hiányzó karjának rejtélye mutat rá arra, hogy a társadalomba visszatérő katonákat és a katonaságot magát mindkét műben kíváncsisággal és egyfajta kitüntetett bánásmóddal fogadják. Mikor a Brodie csoport véleményét közli a narrátor Lloyd-al kapcsolatban kiemeli hiányzó karját - mely a háborúban betöltött szerepét mutatja - mint a legvonzóbb tulajdonságát.⁵⁹ A hiányzó kar tehát paradox módon épp a férfiasság, a maskulin vonzerő szimbólumává válik.

⁵⁹ SPARK, 2000, 48. Saját fordítás: „A legsodálatosabb az volt, hogy csak egy karja volt”

7. A szerelem és a szexualitás, női szerep

A szerelem és a szexualitás kérdésköre végig a művek során fontos szerepet játszik, s úgy tűnik, hogy a tanár-diák kapcsolatot is meghatározza a tanárnők magánélete iránti érdeklődés, erre utal, hogy Sandy és Jenny még egy „regényt” is írnak Miss Brodie Hughjáról vagy, hogy a filmben Miss Watson régi színész szerelméről pletykálnak a lányok.

A regényben szinte az elejétől fogva jelen van a kíváncsiság a szexualitás, szerelem iránt, melyet Sandy és Jenny a Miss Brodie-ről szóló képzeletbeli történetekben tud kiélni, mintegy azonosulva Miss Brodie-val. Miss Brodie és a Brodie csoport az egyéni különbségek, és a diákok más-más „hírneve” ellenére Mr Lloyd festményein mind Miss Brodie-hoz hasonlóan, mintegy az ő alteregóiként tűnnek fel.⁶⁰ Ahogyan Sandy Miss Brodie „helyett” lesz Mr Lloyd szeretője, mintegy tanárnője vágyait éli ki, ám ezzel a tetteivel egyszerre lázad is Miss Brodie ellen, hiszen az nem őt, hanem Rose-t szemelte ki a „feladatára”.

Egyértelmű hasonlóság a regény és a film között, hogy mindkét tanárnő egy kollégájával (Lloyd, Dunbar) kezd kapcsolatot, ráadásul egy olyan kollégájával, aki a férfiasságot testesíti meg, amihez nem kis mértékben hozzájárul, hogy mindkét férfiról úgy gondolják, hogy megjárta az egyik világháborút. Ráadásul ezek a férfiak a történet valamely részén kapcsolatban vannak egy tanítványukkal. Giselle tud és akar a legkorábban azonosulni a tanárnővel, ezt mutatja, mikor arról kérdezzeti a barátait, hogy hasonlít-e Miss Watsonra. Ennek oka pedig az lehet, hogy ugyanúgy, ahogy Miss Watson lázadónak minősül a többi tanár között, Giselle viselkedése is kitűnik a többi diáké közül, hiszen a jövőendő házaselete tervezgetése helyett újabb és újabb kapcsolatokba bonyolódik idősebb férfiak szeretőjeként, és kritikusan szemléli a háziasszony szerep által támasztott elvárásokat. Giselle számára Miss Watson lesz a mintaképe mindannak, amivé ő is szeretne válni. Ezt a kettejük közötti hasonlóságot mutathatja az is, hogy mindkettőjüknek kapcsolata van a mű folyamán Dunbarral, illetve a tanárnő idolként kezelését mutatja, hogy Giselle hajlandó Dunbarról lemondani tanárnője kedvéért. Ez a fajta szerelmi háromszög Miss Watson, Giselle és Dunbar között a Miss Brodie, Sandy és Lloyd közötti kapcsolat kifordításaként is értelmezhető, hiszen míg a regény esetében a tanárnő engedi át szerelmét egyik diákjának – és nem a terve szerint kiválasztott diáknak -, itt ennek épp a fordítottja zajlik le.

⁶⁰ Azt, hogy Joyce Emily a spanyol polgárháborúban Franco oldalán kíván harcolni Miss Brodie nézeteinek megfelelően, egyfelől tekinthetjük úgy, mint a tanárnő manipulációját, ám úgy is, hogy Joyce Emily-t önmaga helyett küldi el harcolni, mintegy saját teste kiterjesztéseként, alteregójaként. SPARK, 2000, 124.

Miss Brodie és Mr Lloyd szerelme bár legalább annyira érdekli a Brodie csoport tagjait, mint a Wellesley-lányokat Miss Watson és Mr Dunbar kapcsolata, mégsem tudnak könnyen túljutni rajta, hogy a tanárnőjük női, nem pedig tanári szerepkörben áll előttük. Ez főleg Sandy-nek okoz problémát, aki többször elmondhatja a történeteket Monica-val és hazugsággal vádolja. Az oka pedig valószínűleg az lehet, hogy Miss Brodie tanításai alapján a házasság, a szexualitás csak hátráltatja a nőket a valódi céljaik elérésében.

Ezzel szemben a Wellesley-lányok számára épp az a furcsa Katherine Watsonban, hogy nem házas, ami azért is lehet megdöbbentő, mivel igazából olyan tanárszereplőket, akikről tudjuk, hogy házasok, nem ismerünk meg a film folyamán. Ám úgy tűnik, hogy míg a Brodie csoport számára az volt problémás, hogy tanárukat női szerepkörben lássák, a Wellesley-lányok talán a többi tanárhoz képest fiatal kora miatt Miss Watsont magukhoz hasonlítják.

Miss Brodie eközben Lowther-rel is tart fenn kapcsolatot: ételekkel halmozza el, és Suh szerint bár ez az önfeláldozás Miss Brodie alárendeltségének tűnhetne, ám ekkor az eseményeket a diáklányok szemszögéből követjük, és számukra az, hogy Miss Brodie „szolgál” valakit elképzelhetetlen, és így tudatos választásként jelenik meg viselkedése, a lányok úgy gondolják, hogy Miss Brodie viselkedése paradox módon épp gyengíti Mr Lowther-t.⁶¹ Amikor Miss Brodie-t kapcsolatban látjuk, akkor a tradicionális női szerepben, a háziasszony szerepében tűnik fel, vagy a diákok nézőpontját követve, ezt a szerepet fordítja ki és használja partnere gyengítésére. Ezzel szemben Miss Watson a párkapcsolataiban sem követi a háziasszony szerepet, Moore-tól messzire költözik karrierje érdekében, és távkapcsolatban él, Dunbarral pedig úgy tűnik, hogy egyenlőségen alapuló kapcsolatot alakít ki, amelynek a kereteit ő jelöli ki (a kapcsolat feltételeként jelöli ki, hogy Dunbar nem kezd kapcsolatot diáklányokkal).

A homoszexualitás is mindkét műben megjelenik. A filmben Amanda Armstrong, az iskola védőnője lesbikusként jelenik meg, rebelliségét nagyban erősíti szexuális beállítottsága. Ám ez azt is mutatja – hiszen a partnere is az iskolában tanító tanárnők közül került ki –, hogy az iskola tanárai által közvetített nőkép, és az ott tanítók valós élete nem egyezik egymással, ugyanúgy ahogy a fentebb említett háziasszony-kép esetében sem. A regényben Sandy feltételezi, hogy Miss Brodie látens lesbikus⁶². A homoszexualitás így mindkét műben egy-egy egyébként is lázadónak tartott tanárnőhöz kapcsolódóan jelenik meg.

⁶¹ SUH 2007, 96-97.

⁶² SPARK 2000, 120.

A szexualitás mindkét műben hozzájárul vagy hozzájárulhat, hogy a tanárnőknek távoznuk kell iskolájukból. Miss Watson új tanévre szóló felkérésének egyik feltétele, hogy „szigorúan szakmai kapcsolatra szorítkozik a tanári kar minden egyes tagjával.” Miss Mackay pedig Miss Brodie szerelmi élete felhasználásával próbál okot találni a tanárnő eltávolítására, és csupán Sandy tereli a politikai lehetőségekre a figyelmét.

Sandy számára a szexualitás – vagy legalábbis a házasságon kívüli szexualitás – bűnként jelent meg, fantáziájában Anne Grey őrmester – ő annak az őrmesternek a Sandy képzeletében élő megtestesítője, aki kikérdezte Jenny-t, miután egy szatír megtámadta – társaként Brodie ügyét deríti fel, akinek Mr Lowther-rel van afférja, ez pedig MacKay szerint Miss Brodie elárulását vetíti elő.⁶³

8. A művészet és az alternatív valóságok

A művészet mindkét műben nagy szerepet kap, míg Miss Watson művészettörténet tanár, addig Miss Brodie, bár tanítónőként minden tárgyat tanít, mégis a mű legelejétől fogva egyértelmű, hogy a művészetek tanítására nagy hangsúlyt helyez, és a művészetet határozza meg elsőként a világ nagy dolgai között.⁶⁴ Ezt bizonyítja az, hogy mikor a narrátor a Brodie-lányok tudását sorolja, megemlíti az olasz reneszánsz festőket, Milne házának berendezését, vagy Charlotte Brontë ismeretét.⁶⁵ Továbbá, a regényben megjelenő órák nagy részén a művészetekről tanulnak, például többször megjelenik a mű során Tennyson *The Lady of Shalott* című verse, de tanulnak Hogg *Bonnie Kilmeny* verséről, Rossetti festményéről melyen Dante és Beatrice találkozását örökíti meg, és Burns *My Nanie's Ava* című verséről is.

Míg Miss Brodie az olasz művészetre, kultúrára helyezi a hangsúlyt, Miss Watson a modern művészetre. Mintha a politikai nézeteivel függne össze művészeti érdeklődése, Miss Brodie-t az olasz fasizmus és az olasz művészet nyűgözi le, míg Miss Watson alakjában az egyébként nem feltétlenül összetartozó, ám a 20. századhoz kapcsolódó modern művészet és feminizmus kapcsolódik össze. Így még Miss Brodie az olasz művészet és politika, s így a skót társadalomba nem illő idegenség, Miss Watson pedig a fejlődés, a rendszerek újraértelmezésének (művészet, nemi szerepek) képviselője lesz.

A film során rengeteg festmény megjelenik, de közülük a legfontosabb a mű címében is megjelenő Leonardo da Vinci híres festménye. A Mona Lisa kép először úgy jelenik meg,

⁶³ MACKAY 2008, 514-515.

⁶⁴ SPARK, 2000, 25. Saját fordítás: „A művészet és a vallás az elsők, aztán jön a filozófia, utolsóként a tudomány. Ez az élet nagy dolgainak sora, a fontossági sorrendjük.”

⁶⁵ SPARK, 2000, 5.

hogy az olasztanár a Mona Lisa becenevet adja Miss Watsonnak, de a Mr Dunbar által Miss Watsonnak ajándékozott kaleidoszkóp egyik képe is ezt a festményt ábrázolja, illetve a Betty esküvőjén énekelt egyik szám is a Mona Lisáról szól (Seal, *Mona Lisa*), Miss Watson óráján is beszélnek a festményről, illetve Betty is ezt a festményt nézegeti, mikor a válásáról gondolkodik.

A film szimbólumának tekinthető tulajdonképpen ez a festmény, hiszen amikor Betty és az anyja a kép felett beszélgetnek Betty a képről beszél, az anyja pedig a háziasszonyhoz „méltó” viselkedésről, Betty így válaszol anyjának: „Hadd mondjak neked valamit, nem minden az, aminek látszik.” A Mona Lisa kép Spark regényében is megjelenik, mégpedig követendő mintaként.⁶⁶ Tulajdonképpen, a Mona Lisa mindkét műben a nehézségek titkolásának, a nyugalom álcájának jelképe.

Betty már említett kijelentése – ahogyan az anyjával a kép felett folytatott beszélgetés egésze is – egyszerre utalhat Betty életére és a festményre is, ahogyan a film egészének is ez lehet az egyik üzenete. Úgy tűnik az iskola valós célja nem a tudomány átadása, hanem megfelelő háziasszonyok képzése, itt ütközik először az iskola valós és közvetített képe, ez okozza Miss Watson többszöri megdöbbenését. Nem minden a háziasszony életmódot választó diák lesz azonban boldog ebben a szerepben, erre a legjobb példa Betty, aki azonban minél tovább próbálja fenntartani ezt a látszatot.

A tanárok közül Dunbar épít leginkább a látszatra, hiszen Európát is megjárt háborús veteránnak tünteti fel magát, valójában az egész háborút Amerikában vészelte át. De ugyanígy a valóságot próbálja leplezni Nancy Abbey, amikor a szerelméről beszél. Betty pedig a film során többször próbál alternatív valóságokat létrehozni, mikor például Connie-nak hazudik az udvarlójáról. A regény során, ahogy MacKay írja, Miss Brodie azt mutatja meg a diáklányoknak, hogy legyenek művészek, megtanítja nekik, hogy a világ újra és újra átírható, ő maga egy alternatív valóságot hoz létre magának. Halott szerelme, Hugh Carruthers is sokkal inkább egy szövegben létező figura, mint valóságos ember, Keats, Burns, Owen, McCrae háborús költészetében megjelenő szereplőknek és a skót népballadák szerelmeseinek keveréke.⁶⁷ A történetét Miss Brodie újra és újra átírja, hogy megfeleljen az éppen aktuális szerelmi viszonyainak. Ezzel szemben Miss Katherine Watson a film során, úgy gondolom, nem átírni próbálja a valóságot, sokkal inkább a valóság több nézőpontból történő vizsgálatát

⁶⁶ SPARK, 2000, 22. Saját fordítás, „Nektek lányok ... meg kell tanulnotok, hogy kifejlesszitek a nyugalom arckifejezését. Ez az egyik legnagyobb kincse egy nőnek, a nyugalom arckifejezése, legyen csúnya vagy szép. Nézzétek a Mona Lisát ott!”

⁶⁷ MACKAY 2008, 513-4.

ajánlja diákjainak, mikor megkérdőjelezi a művészet mivoltát vagy a hagyományos nemi szerepek jogosságát.

Az alternatív valóságok létrehozása művészetként, irodalomként is megjelenik, Sandy és Jenny Miss Brodie történeteiből merítve ihletet regényt írnak Miss Brodie és Hugh Carruthers főszereplésével, *The Mountain Eyrie*⁶⁸ címmel, majd miután elkezdik gyanítani Miss Brodie és Lowther kapcsolatát, a két lány a két szerelmes közti levelezést írja meg. Tulajdonképpen e művek mindegyike valós vagy valósnak hitt⁶⁹ tényeken alapul, Sandy és Jenny ugyanúgy „mintákat hoznak létre a tényekből”,⁷⁰ mint Miss Brodie, mikor Hugh-ról mesél. Úgy vélem, a tények különféle mintákká formázása Betty cikkeiben is megjelenik, hiszen úgy alakítja a Miss Watsonról és Miss Armstrongról megtudott információkat, hogy negatív képet fessen róluk.

Laffin szerint a regényben három „művész” van: Miss Brodie, Lloyd és Sandy. Laffin úgy véli, mindhárman a művészi „gazdaságosság” módszerével élnek, Sandy elámul ezen a módszeren, mikor tanárainál látja – ahogyan már említettem-, és ő is ezzel él, mikor elárulja tanárnőjét.⁷¹

Miss Watson és Lloyd hasonló tárgyakat tanítanak, de másképp közelítenek a művészethez. Míg Miss Watson-t inkább a művészettörténeten belül is a képek tematikája, azok elemzése foglalkoztatja, illetve olyan művészethez kapcsolódó teoretikus kérdések, mint hogy „mi tesz valamit művészetté?”, addig Lloyd-ot úgy tűnik sokkal inkább a festészet gyakorlati vonatkozásai érdeklik. Ezt mutatja, hogy mikor Lloyd Miss Brodie osztályának tart órát a festményeknek csupán a vonalait követi végig, nem beszél a tematikájukról, nem próbálja elemezni őket.⁷² Ez a jelenség azzal együtt, hogy Mr Lloyd folyamatosan Miss Brodie-t festi meg a képein, és elutasítja Sandy öt analizálni vágyó próbálkozásait, azt mutatja, hogy nem képes vagy nem akar a dolgok mögé látni.⁷³

Charlotte Brontë *Jane Eyre* című regényét Miss Brodie olvassa fel a lányoknak, s ez az olvasmány nagy hatással van Sandy-re is, aki saját magát Jane szerepébe képzelve képzeletbeli beszélgetéseket folytat Rochesterrel. Úgy tűnik, Miss Brodie szerelmi élete nagy hasonlóságot mutat Jane Eyre életével. Bényei szerint a regény „a kortárs feminista kánon több kitüntetett tagjához hasonlóan ... többek között a *Jane Eyre* újraolvasása, a »női«

⁶⁸ Saját fordítás: *A hegyi sasfészek*.

⁶⁹ Hugh létezését például a valósnak hitt tények közé sorolom, hiszen nem tudhatjuk, hogy Hugh maga csak Miss Brodie képzeletének szüleménye vagy valós személy.

⁷⁰ SPARK, 2000, 72, saját fordítás.

⁷¹ LAFFIN 1972.

⁷² SPARK, 2000, 49.

⁷³ Ezért mondhatja Sandy azt neki, hogy „Van ösztönöd, de nincsen éleslátásod.” SPARK 2000, 123, saját fordítás.

románcos-történet műfaj és a regény allegorikus ütköztetésének textuális terepe, a cselekménylehetőségek és szexuális identitások közötti kapcsolatok fikcionált vizsgálata is.”⁷⁴ Jane Eyre nevelőnőként dolgozik, Jean Brodie – már kettejük keresztnéve is hasonlóságot mutat – tanárnő, tehát mindketten gyerekekkel dolgoznak. Rochester és Lloyd is megfeleltethetőek egymásnak, hiszen mindkettejük karja sérült, mindketten házasok, ám egy másik nőbe szerelmesek. További hasonlóság, hogy Jane Eyre és Miss Brodie is elutasítja a szerető szerepet. Felmerülhet a kérdés, hogy vajon Miss Brodie maga alakítja-e életét Jane Eyre-ével hasonlónak, és ezért ragaszkodik-e ahhoz, hogy nem lesz Lloyd szeretője, ezért preferálja a rajztanárt a hozzá nagyon hasonló énektanárral szemben, így létrehozva saját „regényes” történetét. Miss Watson ezzel szemben úgy tűnik, nem keres hasonló irodalmi példaképet, s diákjai a társadalmi normák által megszabott nőszerephez próbálnak hasonlatossá válni, nem ábrándoznak Sandy-vel ellentétben arról, hogy regények szereplőiként élnek át kalandos eseményeket.

9. A lojalitás és az árulás

Sandy árulása a regény csúcspontja, központi motívuma, az egész regény az áruláshoz vezető utat, illetve annak feldolgozását mutatja be, de az árulás, mint kulcsmotívum, a filmben is fontos szerepet játszik. A filmben mindkét árulást Betty követi el, először elárulja a védőnőt, Miss Armstrongot a diákoknak adott fogamzásgátlók miatt, s így közvetve saját barátnőjét is, majd Miss Watson. Érdekesség, hogy mindkét esetben Betty nem a vele történt események miatt érzi az árulást helyesnek, hiszen Giselle kap fogamzásgátlót, és Joan egyetemi jelentkezését támogatja Miss Watson. Betty tehát nem saját érdekében lázad, nem akkor, mikor Miss Watson buktatással fenyegeti vagy mikor az ötleteit elveti. Ennek oka az lehet, hogy olyan indokra van szüksége az áruláshoz, mely szerint az egész közösség számára ártalmas, ezáltal igazolva tettét. Miss Armstrongot azért árulja el, mert elutasítja a házasság előtti szexuális életet, Miss Watson-t pedig azért mert „háborút hirdetett a házasság intézménye ellen.” Árulásaival mindkét esetben a tanárnők iskolából való távozását érte el, bár Miss Watson esetében más okok is vezettek a távozásához. Úgy tűnik Betty nem elégedett meg azzal, hogy ő a normáknak megfelelő életet él, az összes többi Wellesley-lány számára is azt írta volna elő, a normákat megkérdőjelező vagy áthágó személyek lejáratásával.

⁷⁴ BÉNYEI 2003, 374.

Sandy árulása nagyon hasonló, hiszen bár az ő árulása mögött is állhatnak személyes indokok, Miss Brodie-t végül a fasiszta nézetei miatt menesztik az iskolából, melyekről Sandy beszél Miss Mackay-nek. Mint láthatjuk Betty és Sandy is egy másik tanulóval történtek segítségével⁷⁵ próbálják ellehetetleníteni tanárnőiket, bár valószínűleg személyes sérelmeik is közrejátszanak az árulásban. Továbbá mindketten egy elfogadott normarendszer megszegése miatt árulják el tanáraikat, hiszen Miss Brodie fasizmusa éppúgy kevésbé volt elfogadott a 30-as, 40-es évek Skóciájában, mint az 50-es évek amerikai elitiskolájában az, hogy Miss Armstrong fogamzásgátlókat osztogatott, vagy az, hogy Miss Watson a háziasszony életmód ellen szólalt fel.

A két lány árulásai és tettei más-más bibliai történetet implikálnak. Sandy árulása Júdás történetét idézi, így Bényei szerint „bár parodisztikus módon, de beteljesíti a krisztusi történetet”.⁷⁶ Ezzel szemben Betty árulása egyáltalán nem meglepő, hiszen egészen a film végéig egyértelműen ellenzi Miss Watson tanításait, ám a film végén korábbi nézeteivel ellentétben, Pál történetéhez hasonlóan, épp ő fogja Miss Watson tanításait követni.

Sandy azonban egy másik lehetséges árulásra, illetve az ő árulásának lehetséges értelmezésére is felhívja a figyelmet, mikor már a zárdában azt mondja az őt meglátogató Monicának, aki szembesíti vele, hogy Miss Brodie őt gyanította árulójának halála előtt: „Csak akkor lehet elárulni valakit, ha az megérdemli a hűséget.”⁷⁷ Sandy továbbá úgy érvel egy Miss Brodie-nak írott levelében: „Ha nem árul el bennünket, akkor mi sem árulhattuk el.”⁷⁸ Ez a mondat pedig az árulás bekövetkezésével együtt arra utal, hogy Miss Brodie korábban elárulta diákjait, valószínűsíthetően akkor, mikor Rose-t Mr Lloyd szeretőjévé akarta tenni, Sandy-t pedig az informátorává.

Hodgkins szerint Spark regényében a rész az egész megfelelője,⁷⁹ ezt a nézetet továbbgondolva az egész regény értelmezhető többek között a skót társadalomban megjelenő fasizmus allegóriájaként. Ehhez hasonlóan a film is értelmezhető a nyugati partról a keleti partra, a felső-középosztálybeliek közé beszivárgó feminista gondolatok, az ötvenes évek felső-középosztálybeli társadalmának allegóriájaként. Így pedig valójában nem csupán Miss Brodie-t árulja el Sandy, hanem a fasizmust, Betty pedig mindkétszer a feminizmus eszméi ellen lép fel.

⁷⁵ Sandy esetében ő Joyce Emily, aki Miss Brodie támogatásával a fasiszták oldalán indul harcolni.

⁷⁶ BÉNYEI 2003, 384.

⁷⁷ SPARK, 2000, 127, saját fordítás.

⁷⁸ SPARK, 2000, 126, saját fordítás.

⁷⁹ HODGKINS 2008, 534.

Brown úgy véli, hogy a regény során Miss Brodie narratívákat hoz létre diákjai számára azok tulajdonságainak, adottságainak felismerése vagy félreismerése által, de a legtöbb esetben ezeket a narratívákat nem élik meg diákjai. Továbbá úgy gondolja, hogy Sandy cselekedeteit az utolsó pár fejezetben, köztük az árulását részben az motiválja, hogy bizonyítsa: Miss Brodie nem mindenható.⁸⁰ Mind Sandy, mind Betty árulásait motiválhatja tanáruk hatalmának kordában tartása, hiszen Miss Brodie a csoport, főképp Rose és Sandy életét próbálja irányítani, míg Miss Armstrong és Miss Watson kilépnek az iskola által megszabott keretek közül.

10. A lehetőségek korlátozottsága

Mindkét műben központi kérdéssé válik, hogy mennyire választhatja meg valaki önállóan a sorsát, kiknek, minek van joga róla dönteni az egyéni kívülről. Az egyik egyértelmű behatároló tényező a kor társadalma, illetve a kor társadalmi elvárásai, melyek főleg a *Mona Lisa mosolyában* jelennek meg hangsúlyosan, ezek azok az elvárások, amelyeket az iskola és a szülők közvetítenek a diákok felé.⁸¹ A Miss Watson óráján is megjelenő reklámok, a média által képviselt nőkép ugyanúgy hat a diákokra, korlátozza, vagy legalábbis korlátozhatja választási lehetőségeiket. A filmben a megismert szülő, Betty anyja a reklámok által képviselt nőképet próbálja lányára erőszakolni, még akkor is, mikor kiderül, hogy az nem boldog a házasságában. A regényben azonban úgy tűnik a szülők több lehetőséget adnak gyermekeik számára, bár beleszólnak döntésükbe, mikor a modern és a klasszikus irány választásáról kell dönteni oktatásukban, de ezt a döntést Miss Brodie is megpróbálja befolyásolni úgy, hogy egyértelművé teszi diákjai számára, hogy ő a klasszikus műveltséget támogatja.

A két tanárnő egyértelműen befolyásolni szeretné diákjai választásait, ám míg valamilyen szinten az egész osztályra kiterjedő ez a befolyásoló hatás, mindketten kiválasztanak olyan diákokat, akikkel többen foglalkoznak. Miss Watson esetében ő Joan, Miss Brodie esetében pedig a Brodie csoport, majd pedig a Brodie csoportból kiválogatott „crème de la crème”, Rose és Sandy. Ám míg Miss Watson inkább motiválja diákjait, addig Miss Brodie esetében egyértelműen manipulációról beszélhetünk.

Miss Watson feminista nézetekre, a kor nőképeinek megkérdőjelezésére, a művészetértelmezés szubjektivitására, a háziasszony szerep elhagyására és az egyedi

⁸⁰ BROWN 2006, 238.

⁸¹ Ezek az elvárások testesítik meg az iskola rejtett tantervét, hiszen a filmből úgy tűnik, hogy az iskola célja nem (csak) a diákok megismertetése a tudománnyal, hanem a felkészítés a háziasszony szerepre.

gondolkodásra sarkallja diákjait. Olykor azonban ezek a nézetek összeütköznek egymással, ahogyan Joan is felhívja erre a tanárnő figyelmét, mikor az házassága után felkeresi őt: „Áll a katedrán, és azt mondja, nézzük a színfalak mögé, de maga nem teszi ... Maga mondta, hogy azt tehetek, amit csak akarok, ez az, amit akarok”. Hiába tűnik úgy, hogy Miss Watson a választás szabadságát tanítja diákjainak, mikor felhívja figyelmüket a média által sugallt nőkép visszásságaira, vagy mikor azt mondja Joannek, hogy a feleség és anya szerep összeegyeztethető a dolgozó nő szerepével, mégis nehéz számára elfogadni, mikor Joan a háziasszony életmódot választja.

Miss Brodie tanításait igen nehéz összefoglalni, ám az a regény folyamán egyértelművé válik, hogy saját értékrendjét, nem pedig az iskola vagy a társadalom értékrendjét oktatja, jó példa erre, mikor a saját kedvenc olasz festőjét oktatja a legnagyobb itáliai festőként, és más választ nem fogad el.⁸² Egyértelmű, hogy saját nézetei továbbadását sokkal fontosabbnak tartja, mint a tananyagot, a tanórákon is erre szánja a legtöbb időt. Továbbá, többször beszél a kiválasztott Brodie csoport tagjai esetében arról, hogy később miről lesznek híresek, és mintegy önbeteljesítő jóslatként úgy is próbálja alakítani az eseményeket. Például a „fiús” érdeklődést mutató Rose-ról többször kijelenti, hogy a szexről lesz híres, ő maga próbál minél többször találkozókat szervezni Rose számára Lloyd-dal, majd tervet sző arról, hogy a lány Lloyd szeretője lesz. Ez a fajta kitüntetett figyelem Rose felé, illetve a sorsának ilyen fokú tervezése hasonlóná teszi Miss Watsonhoz, mikor Joan számára jogi egyetemeket keres, bár természetesen Miss Brodie esetében egy sokkal erőteljesebb hatásról, manipulációról van szó, hiszen éveken keresztül készíti elő Rose szerető szerepét. Ám végül mindkét tanárnőnek el kell fogadnia, hogy diákjaik nem az általuk meghatározott utat követik, hiszen Rose nem lesz Lloyd szeretője, és Joan a háziasszony életmódot választja az egyetem helyett.

Miss Brodie esetében ezek a „jóslatok” külön fontossággal bírnak, hiszen a predesztinációhoz teszik hasonlatossá Miss Brodie módszerét. Miss Brodie tehát istenszerű hatalmat tulajdonít magának, mikor irányítja a diákjai életét. Valószínűleg épp ez ellen lázad Sandy, mikor, a tanárnő terveivel ellentétben, ő lesz Lloyd szeretője, vagy amikor elárulja őt. De az, hogy Miss Brodie minden héten más templomba jár is azt mutatja, hogy a valláson, a vallási szabályokon fentebb valónak gondolja magát. Montgomery szerint Miss Brodie eretnek, aki egy szektát hoz létre, önmagát rivális pápának kikiáltva, ő tulajdonképpen minden keresztény eretnecség megtestesítője, és a tizenkilencedik századi protestánsokra hasonlít.

⁸² SPARK, 2000, 11.

Továbbá Montgomery úgy véli, mikor Miss Brodie fasizmusát elutasítva, Sandy megkeresztelkedik, egy másik autoritást fogad el.⁸³ Talán e választás oka egyrészt az lehet, hogy Lloyd is a katolikus, illetve, hogy Miss Brodie már korábban elmondta, hogy mennyire elítéli a római katolikusokat, Miss Brodie-t Sandy Kálvin istenéhez hasonlítja, s így a hozzá hasonlító vallást is eltávolítja magától, így bizonyítva, hogy szabadon dönt a sorsáról.

Suh szerint a narrátor az időben előre ugrások során azt bizonyítja, hogy lehetséges az újrakezdés, és a regény a megjósolhatatlanság érzését kelti.⁸⁴ Bár említettem, hogy Sandy Miss Brodie tanításai ellenében cselekszik, és nem teljesíti be Miss Brodie tervét, hogy informátor legyen, mégis Miss Brodie a regény folyamán többször megjelenő megjegyzése („Egy nap, Sandy, túlfeszíted a húrt”⁸⁵) azt mutatja, hogy talán mégis észlelte a regény bizonyos pontjain, hogy Sandy el fogja árulni, vagy legalábbis ellene fog cselekedni.

A két műben több olyan szereplőt is találhatunk, akik nem fogadják el, hogy korlátozni akarják őket választásaikban, Sandy és Joan mellett a filmben Betty és Giselle is ilyen szereplők. Betty a társadalmi és a szülői elvárások ellenében cselekszik, mikor elválik a férjétől, Giselle pedig a film során végig lázad a társadalmi elvárások ellen.

11. Összefoglalás

Ahogy láthattuk a két mű között rengeteg hasonlóság található, és a hasonló tematika mellett, a két mű szereplői között is párhuzamokat vonhatunk. Láthattuk, hogy a két mű legfontosabb témái megegyeznek, ezek a politika, a háború hatásai, a szerelem és a szexualitás, a művészet, a lojalitás és az árulás, a tanár és az iskola közötti konfliktus, a tanár-diák kapcsolat jelentősége, és mindezeket átfonja a szabad választás lehetőségének kérdésköre. Véleményem szerint, a két mű sok tekintetben azonos sémára épül fel, hiszen a két tanárnő, Miss Brodie és Miss Watson az iskola által közvetített értékrenddel szemben állnak, a diákjaira nagy hatást gyakorolnak, és mindketten többek között a feminizmus fontosságára hívják fel diákjaik figyelmét. Ám eközben a diákjaik választásait manipulációs törekvésekkel ők maguk is befolyásolják vagy befolyásolni próbálják ezáltal egyszerre kitérítve lehetőségeiket és világnézetüket, ám korlátozva is azokat, hiszen sokszor csupán az általuk képviselt értékekhez ragaszkodnak.

⁸³ MONTGOMERY 1997, 99-105.

⁸⁴ SUH 2007, 100.

⁸⁵ SPARK, 2000, 23 saját fordítás.

12. Rövidítésjegyzék:

- BÉNYEI 2003 – BÉNYEI Tamás, *Az ártatlan ország: Az angol regény 1945 után*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2003.
- BROOKER – SAÁ 2004 – BROOKER, James – SAÁ, Margarita Estévez, *Interview with Dame Muriel Spark*, *Women's Studies*, 33(2004), 1035-1046.
- BROWN 2006 – BROWN, Peter Robert, *There's Something About Mary: Narrative Theory and Ethics in The Prime of Miss Jean Brodie*, *Journal of Narrative Theory*, 36(2006), 2. sz., 228-253.
- CARRUTHERS 2008 – CARRUTHERS, Gerard, „Fully to Savour Her Position”: *Muriel Spark and Scottish Identity*, *Modern Fiction Studies*, 54(2008), 3. sz., 487-504.
- ELLIS 1999 – ELLIS, Lorna, *Appearing to Diminish: Female Development and the British Bildungsroman, 1750-1850*, London, Associated University Presses, 1999.
- HALBERSTAM 1994 – HALBERSTAM, David, *The Fifties*, London, The Random House Publishing Group, 1994.
- HERMAN 2008 – HERMAN, David, *Introduction: „A Salutary Scar”: Muriel Spark's Desegregated Art in the Twenty-First Century*, *Modern Fiction Studies*, 54(2008), 3. sz., 473-486.
- HODGKINS 2008 – HODGKINS, Hope Howell, *Stylish Spinsters: Spark, Pym, and the Post-War Comedy of the Object*, *Modern Fiction Studies*, 54(2008), 3. sz., 523-543.
- HORVÁTH 2011 – HORVÁTH Futó Hargita, *Tanártípusok, tanári szerepmodellek*, *Hungarológiai Közlemények*, 2011, 4. sz., 75-88.
- HYNES 1988 – HYNES, Joseph, *The Art of the Real: Muriel Spark's Novels*, Rutherford, Farleigh Dickinson UP, 1988.
- KOVÁCS 2002 – KOVÁCS András Bálint, *A film szerint a világ*, Bp., Palatinus, 2002.
- LAFFIN 1972 – LAFFIN, Gerry S., *Muriel Spark's Portrait of the Artista as a Young Girl*, *Renascence*, 24 (1972), 4. sz., 213-223.
- MACAULAY – MACAULAY, Sean, *The Perfect Stranger*, *The Times*, <http://www.thetimes.co.uk/tto/arts/article2411376.ece> (2014. 09. 29.)
- MACKAY 2008 – MACKAY, Marina, *Muriel Spark and the Meaning of Treason*, *Modern Fiction Studies*, 54(2008), 3. sz., 505-522.
- MANNING 2004 – MANNING, David, *Inspiration Sorely Lacking in Teacher Flick*, *Nelson Mail*, 2004. márc. 30., 15.

- MCWILLIAM 2000 – MCWILLIAM, Candia, *Introduction* = Muriel Spark, *The Prime of Miss Jean Brodie*, London, Penguin Books, 2000 (Modern Classics).
- MONTGOMERY 1997 – MONTGOMERY, Benilde, *Spark and Newman: Jean Brodie Reconsidered*, *Twentieth Century Literature*, 43(1997), 1. sz., 94-106.
- SPARK 2000 – SPARK, Muriel, *The Prime of Miss Jean Brodie*, London, Penguin Books, 2000 (Modern Classics).
- SUH 2007 – SUH, Judy, *The Familiar Attractions of Fascism in Muriel Spark's The Prime of Miss Jean Brodie*, *Journal of Modern Literature*, 30(2007), 2. sz., 87-102.
- SZABÓ 1988 – SZABÓ László Tamás, *A „rejtett tanterv”*, Bp., Magvető Kiadó, 1988.